

Azərbaycançılıq - Azərbaycan dövlətinin suverenliyini, bütövlüyünü hədəfləyən ideologiya

F. Ələkbərov

Azərbaycan milli ideyası və Azərbaycan milli ideologiyası dedikdə, nəyi nəzərdə tuturuq? Azərbaycan milli ideologiyasının nədən ibarət olmasını aydınlaşdırmaqdan ötrü milli ideologiya anlayışı ilə yanaşı, milli ideyanın da nədən ibarət olması müəyyənləşdirilməlidir. Çünki bir çox hallarda Azərbaycan milli ideologiyası ilə yanaşı, Azərbaycan milli ideyası anlayışından da istifadə olunur. Bu baxımdan əvvəlcə bilməliyik ki, hazırkı ədəbiyyatda milli ideya və milli ideologiya məsələlərinin qarışdırılmasına tez-tez rast gəlirik. Məsələn, bir çox hallarda azərbaycançılıq həm milli ideya, həm də milli ideologiya kimi təqdim olunur. Bu zaman başa düşülmür ki, milli ideya və milli ideologiya eynimi, yoxsa fərqlimi anlayışlardır. Yaxud da ideya və ideologiya arasında hansı mənada oxşar, hansı mənada isə fərqli cəhətlər vardır.

Bizə elə gəlir ki, ideya bir fikri, təsəvvürü, obrazı özündə əks etdirdiyi halda, ideologiya bir neçə fikri, təsəvvürü və yaxud obrazları özündə cəmləşdirir. Bu mənada ilk baxışda, milli ideya nisbətən məhdud, milli ideologiya isə daha geniş anlayış olmalıdır. Ancaq bunun özünə münasibətdə də kifayət qədər ziddiyyətlər vardır.

Bu baxımdan burada bütün bu məsələlərə, yəni burada irəli sürülən istənilən bir mülahizənin nə dərəcədə əsaslı və ya əsassız, subyektiv və obyektiv, elmi və qeyri elmi olmasına aydınlıq gətirilməsinə cəhd göstərilmişdir. Xüsusilə də, bir məsələnin açılması çox önəmlidir ki, Azərbaycan xalqı üçün azərbaycançılıq milli ideyadır, yoxsa milli ideologiyadır? Bəlkə də, azərbaycançılığı hər iki mənada dərk etməli və qəbul etməliyik?

Məsələn, azərbaycançılığı polietnik Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirdiyi üçün hardasa milli ideologiya kimi qəbul edilə bilər. Çünki faktiki olaraq bu zaman Azərbaycanda yaşayan hər hansı bir etnosun dilinə, tarixinə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə və s. üstünlük verilmir. Əksinə, sayının az və ya çox olmasından asılı olmayaraq burada yaşayan bütün etnosların ortaq dəyərlərindən çıxış edilir. Bu zaman onun hədəfində siyasi, iqtisadi, dini, fəlsəfi, etik və baxışlarından asılı olmayaraq bütün azərbaycanlıların birliyi vardır. Başqa sözlə, azərbaycançılıq ona görə milli ideologiyadır ki, onun hədəfində ayrı-ayrı ideyaların (türkçülük, islamçılıq, modernləşmək, xristian olmaq və s.) elementləri olmalarına baxmayaraq, Azərbaycan dövlətinin suverenliyi, ərazisinin bütövlüyü, vahid Azərbaycan milləti, Azərbaycan dili, vahid Azərbaycan tarixi və s. məsələlər dayanır. Burada önəmli olan Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dövlətçiliyi, ümumi vətən əsasında birləşməsi və onu qorumasıdır. Əslində azərbaycançılıq bu məqsədlə də irəli sürülmüşdür. Deməli, azərbaycançılıq Azərbaycan daxilində bir milli ideologiyadır.

Azərbaycançılıq daha çox dövlət daxilində milli ideologiya kimi öz təsdiqini tapır. Vətəndən kənarında isə azərbaycançılıq yalnız türkçülüklə bir yerdə əsaslı və güclü olur. Hətta, deyərdim ki, Azərbaycandan kənarında azərbaycanlıların birliyi deyil, türk xalqlarının birliyi cəlbədicə görünür. Bu baxımdan Azərbaycandan kənarında azərbaycançılıq deyil, türkçülük cəlbədicə olur. Beləliklə, Azərbaycanda milli ideya olan türkçülük, Azərbaycandan kənarında isə artıq İrandakı türkləri müdafiə edə bilər. Bu mənada türkçülük hətta, bütün türklər üçün milli məfkurəyə çevrilir. Çünki bu zaman müxtəlif coğrafiyalarda, ayrı-ayrı dövlətlərin tərkibində yaşayan türklər müxtəlif dini, etik, siyasi, iqtisadi və s. baxışlara malik olmaqla yanaşı, türkçülüüyü bütün bunların ümumiləşdirməsini, birləşdirilməsini, ortaq tarixin, ədəbiyyatın, dilin yaranmasını nəinki istisna etməzlər, hətta bu istiqamətdə əməli işlər belə görülür. Deməli, Azərbaycanda və Türkiyədə milli ideya, hətta millətçi ideya olan türkçülük ümumtürk mənafeyini - yəni türk millətinin dilini, mədəniyyətini, tarixini, ədəbiyyatını və s. qorumaq məsələsinə gəldikdə bir milli ideologiya halına gəlir.

Bu mənada türkçülüüyün özünə də həm milli ideya, həm də milli ideologiya kimi baxmaq olar. Belə ki, türkçülük milli ideya kimi ilk baxışda konkretir, çünki yalnız türk millətinin birliyini və yalnız ona aid olan dəyərləri hədəfləmişdir. Bu mənada türkçülük ideologiya deyil, milli ideyadır. Ancaq elə bir dövlət, ölkə varmıdır ki, orada yalnız türklər yaşasınlar və onlar da yalnız türkçülüüyü vahid ideya kimi götürsünlər. Zənnimizcə, belə bir dövlət yoxdur. Onda sual oluna bilər, bəs Türkiyə, bəs Azərbaycan? Bu sualın cavabı odur ki, Türkiyədə və Azərbaycanda türklər əsas millət olsalar da, bu gün həmin ölkələrdə dövlət ideologiyası baxımından türkçülük əsas ideya deyildir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasından müəyyən müddət keçdikdən sonra türkçülük ideyası arxa plana keçirilməyə başladı və onun yerini müəyyən mənada türkiyəçilik, xalqçılıq, ya da dövlətçilik tutdu. Bununla da, türkçülükdən tamamilə imtina olunmasa da, ancaq onunun Türkiyədə əsas ideya kimi rolundan danışmaq da mümkün deyildir. Belə ki, bir tərəfdən türk dili rəsmi dil elan olunub, vahid türk millətinin olması barədə müddəalar Ana Yasada öz əksini tapsa da, digər tərəfdən vahid türk milləti dedikdə, etnik deyil, siyasi millət, yəni xalqçılıq nəzərdə tutulurdu. Bu siyasi millətə isə türk, kürd, laz və bütün etnoslar daxil edilirdi. Bununla da Türkiyə daxilində bir neçə ideya (dövlətçilik, xalqçılıq,

müasirləşmək və s.) ilə birlikdə mövcud olan türkçülüyn, yalnız ölkə xaricində qalan türklərin mənafeyini müdafiə etməsi baxımından milli ideologiya ola bilməsi vurğusu yapılırdı. Hətta, əvvəllər türkçülük, islamlaşmaq və müasirləşmək uğrunda mübarizə apararı Z. Gökalp özü də yazırdı ki, Türkiyə üçün hazırda türkçülük deyil, real olaraq türkiyəçilik vacibdir. Onun fikrincə, türkçülük və turançılıq isə bütün türklərin gələcək idealıdır. Bu mənada Atatürkün də əsas siyasəti türkçülük deyil, heç bir milli və dini ayrı-seçkilik qoyulmadan vahid türk xalqının yaranması, yəni türkiyəçilik-dövlətçilik üzərində qurulmuşdur.

Qeyd edək ki, Z. Gökalpın bu yöndəki ideyaları, Atatürkün siyasi islahatları xeyli dərəcədə uğurlu olsa da, milli məsələnin həllində yetərli olmadı. Hər halda, bunu, Türkiyənin bugünkü siyasi-ideoloji mənzərəsi də bizə deməyə əsas verir. Belə ki, Türkiyədə yenidən milli məsələ müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Hətta, hazırda Türkiyədə Konstitusiyada dəyişiklik edilərək «türk milləti» anlayışının yurddaşlıq anlayışı ilə əvəz olunması ilə bağlı fikirlər səslənməkdədir.

Türkiyə xalqının yaşadığı taleyi, demək olar ki, eyni ilə 20-ci əsrin əvvəllərində və sonunda Azərbaycan xalqı da yaşamışdır. Belə ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulana qədər türkçülük, islamlaşmaq və müasirləşmək, xüsusilə türkçülüyn bu bölgədə konkret təzahürü olan Azərbaycan türkçülüynü əsas rol oynasa da, 1918-ci ildə dövlət qurulduqdan sonra Azərbaycan dövlətinin qorunmasına və onun yaşaması üçün əsas diqqət «Azərbaycanizm», «Azərbaycan məfkurəsi» hətta, müəyyən mənada «Azərbaycan milləti» ideyasına doğru yönəlmişdi. Halbuki, Azərbaycan Cümhuriyyətində də rəsmi dili türk dili, əsas milləti türk milləti kimi qəbul edilmişdi. Çünki Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasında da Türkiyədə Cümhuriyyətinin qurulmasında olduğu kimi, əsas rolu türklər və türkçülük ideyası oynamışdı. Əlbəttə, islamlaşmaq və müasirləşmək ideyalarının da sintezi ilə. Ancaq Azərbaycan Cümhuriyyətini türkçülük ideyası əsasında gerçəkləşdirən türklər təkbəşinə bu dövləti qoruya və yaşada bilərdilərmə? Mənə elə gəlir ki, məhz bu suala birmənalı cavab vermək çətin olduğu üçün, diqqət türkçülükdən Azərbaycan milli ideyasına doğru istiqamətlənmişdir. Eyni sözləri islamlaşmaq və müasirləşmək ideyalarına da aid etmək olar. Yəni o zaman islamlaşmaq, və ya müasirləşmək ideyaları da yeni qurulan Azərbaycan Cümhuriyyətini qorumaq və yaşatmaq üçün yetərli deyildir.

Buna görə də M.Ə. Rəsulzadə başda olmaqla Azərbaycan türk ideoloqları əsas diqqəti «Azərbaycan» məfkurəsinə yönəldilər və tutduğu ideyadan, siyasi və dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarını bu ideyanı müdafiə etməyə dəvət etdilər. Fikrimizcə, Rəsulzadə və onun məsləkdaşları xeyli dərəcə də buna nail ola bildilər. Yəni artıq Azərbaycan Cümhuriyyətində yaşayan hər bir kəs islamçı, türkçü, müasirləşmək tərəfdarı, hətta sosial-demokrat olmasından asılı olmayaraq həm də bir azərbaycançı olmağa başladılar. Məhz Cümhuriyyət dövründə qoyulan bu azərbaycançı olmağın nəticəsi idi ki, Sovet Azərbaycanının ilk rəhbərləri də N. Nərimanov, Ə. Xanbudaqov və başqaları Azərbaycan milli ideyasını bu və ya digər dərəcədə qorumağa və yaşatmağa çalışdılar.

Deməli, 20-ci əsrin əvvəllərində türkçülük, islamlaşmaq və müasirləşmək prinsipindən yol götürən Türkiyə və Azərbaycan türkləri, milli dövlətlərini (Azərbaycan Cümhuriyyəti və Türkiyə Cümhuriyyəti) yaratdıqdan sonra, həmin ideyalardan üz döndərməsələr də, müəyyən qədər «redaktələr» etmək məcburiyyətində qalıblar. Burada mühüm məqam ondan ibarətdir ki, Türkiyədə və Azərbaycanda bu «redaktələr» fərqli şəkildə baş vermişdir. Belə ki, Azərbaycanda bu «redaktələr» Sovet rəhbərlərinin və ideoloqlarının diktəsi altında baş verdiyi halda, Türkiyədə bunu Z. Gökalp kimi ideoloq, Atatürk kimi dövlət başçısı həyata keçirmişdir.

Azərbaycanın milli ideoloqları isə vətənlərində türkçülüynü və islamçılığın başına açılan oyunları mühacirətdə izləyərək yalnız buradan etiraz səslərini ucalda bilməmişlər. Xüsusilə, Sovet İmperiyasının 1937-ci ildən etibarən Azərbaycanda türkçülüynü bütün əlamətlərinə (türk dili, türk kimliyi, türk ədəbiyyatı, türk əlifbası və s.) rəsmi və qeyri-rəsmi şəkildə qadağa qoyması, üstəlik Azərbaycanı bilərəkdən etnik qruplara bölüb 13-14 «millət» meydana çıxarması milli mənlük şüurunun ciddi şəkildə zədələmişdir. Eyni zamanda, Cümhuriyyət dövründə irəli sürülən «Azərbaycanizm», milli azərbaycançılıq, «Azərbaycan milli ideyası» da Sovetlər Birliyi dönməində tamamilə fərqli siyasi-ideoloji təhriflərə məruz qalmışdı.